

Apžvalgos. Recenzijos. Pastabos.
Opinions. Reviews. Observations
Überblicke. Rezensionen. Anmerkungen

REIKŠMINGAS LIETUVIŲ ANTROPONIMIKOS DARBAS

Alvydas Butkus. *Lietuvių pravardės*, Kaunas, 1995: Aesti, 464 P.

Nauji lietuvių antroponimikos darbai tikrai nėra dažnas reiškinys. Todėl juos reikėtų itin išsamiai aptarti bei įvertinti. Tačiau taip neatsitiko su A. Butkaus darbu apie pravardes. Be D. Sviderskienės anotacijos¹ ir J. Liutkutės recenzijos², daugiau apie šį reikšmingą tyrimą, atrodo, nėra kalbėta.

Skaitant „Lietuvių pravardės“ bei palyginti dažnai šia studija naudojantis dirbant įvairius lietuvių antroponimikos bei toponimikos darbus šių eilučių autoriui kilo minčių, kurias ir norima išdėstyti šioje recenzijoje³.

A. Butkaus knyga yra visiškai naujas mūsų antroponimikos darbas, ir tai pirmiausia lemia pasirinktas tyrimo objektas – lietuvių pravardės. Apie jas iki šiol taip išsamiai tikrai nebuvo rašyta: yra nemažas mokslinis Ž. Urbanavičiūtės ir V. Žičkutės straipsnis⁴ bei vienas kitas populiarius pravardėms skirtas straipsnelis. Tiesa, apie pravardes, arba pravardinės kilmės asmenvardžius, užsimenama kai kuriuose istorinės antroponimikos darbuose⁵, tačiau tai, be abejo, nėra susiję su išsamiu dabartinių pravardžių vertinimu ar tyrimu.

Darbą sudaro dvi dalys. Pirmojoje autorius pateikia lietuvių pravardžių analizę (p. 19–134), o antroji dalis yra didelis visų surinktų pravardžių žodynas, kuriame užfiksuota apie 22500 antroponimų (p. 135–462). Tokia knygos struktūra yra neabejotinas jos privalumas, nes mokslinis pravardžių tyrimas bei jo išvados ir čia pat pridedama tirtų asmenvardžių visuma iš tiesų yra neatskiriama susiję dalykai. Be to, kaip tik tai suteikė autoriui galimybę neperkrauti pir-

¹ *Baltistica* 31(1), 1996, 128–129.

² Liutkutė J. Nauja apie sena. – *Darbai ir dienos* 2(11), 1996, 246–248.

³ Viena iš titulinų knygos puslapių yra nurodyta, kad V. Maciejauskienė yra viena iš darbo recenzentų. Tai, kas buvo pasakyta prieš išleidžiant „Lietuvių pravardės“, yra glausta nedidelės apimties rekomendacija išspausdinti šį darbą. Išsamesnis knygos vertinimas pateikiamas čia.

⁴ Urbanavičiūtė Ž., Žičkutė V. Lietuvių pravardės. – *Kalbotyra* 26(1), 1974, 55–61.

⁵ Plg. Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika*, Vilnius: Mokslas, 1977; Maciejauskienė V. *Lietuvių pavardžių susidarymas*, Vilnius: Mokslas, 1991 ir kt.

mosios, tiriamosios, darbo dalies teiginius iliustruojančiais duomenimis, visas pravardes pateikiant žodyne⁶.

Pirmoji darbo dalis, pratarinėje vadinama monografija (p. 7), susideda iš „Įvado“, 12 skyrių ir „Baigiamųjų pastabų“ skyrelio. Tokią darbo struktūrą lėmė jo tikslai.

Pravardės, kaip ir kitus tikrinius žodžius, galima nagrinėti įvairiais aspektais. Recenzuojamojo darbo autorius didžiausią dėmesį sutelkė lietuvių pravardžių motyvų tyrimui, šiek tiek užsimindamas ir apie kai kurių pravardžių (gimininių, pertarinių, nusakančių gyvenamąją vietą) darybos dalykus. Klasifikuojant motyvus atsirado vienuolika jų grupių, kurių kiekviena aptariama viename iš vienuolikos darbo skyrių (įskaitant ir „Nemotyvuotų pravardžių“ skyrelį), o dvyliktame pateiktas lietuvių portretas, sudarytas pagal būdingiausius, dažniausius pravardžių motyvus.

Turint omenyje tai, kad šis darbas yra pirmasis išsamus lietuvių pravardžių tyrimas, autoriui teko daug ką pasakyti lyg ir pirmą kartą. Taigi „Įvade“ yra aptariama pravardės sąvokos samprata, polemizuojama dėl jos su kitų šalių kalbininkais, kurių darbuose šiuo klausimu išdėstyta kitokia nuomonė, ir pagaliau pateikiamas toks pravardės apibrėžimas – „pravarde laikytinas neoficialus asmenvardis, informuojantis apie kokią nors pravardžiuojamojo ypatybę“ (p. 21). Šios pravardės sampratos nuosekliai laikomasi visame darbe. Iš esmės neneigiant pateikto apibrėžimo galima būtų pasvarstyti, ar ne geriau būtų vietoje *pravardžiuojamojo ypatybę* vartoti *asmens ypatybę*⁷.

Toliau „Įvade“ yra pateiktas pravardžių atsiradimo, jų vartojimo priežasčių aiškinimas išskiriant onomastinę (objektyviają) ir psichologinę (subjektyviają) priežastis. Galima būtų dar pridurti, jog daugeliu atvejų abi jos yra neatskiriamai susijusios ir papildo viena kitą – onomastinė priežastis lemia pravardės atsiradimo būtinumą, kurį padeda realizuoti psichologinė pravardžių vartojimo priežastis.

Čia pat, skyrelyje, pavadintame „Pravardžių motyvai“, yra užsimenama apie sudėtingą pravardžių motyvacijos problemą. Laikomasi nuostatos, jog pravardės skirtingai nuo kitų vardų „turi autentišką onomastinę motyvaciją“ (p. 26). Toliau teigiama, jog pravardės yra „tiltas iš bendrinės leksikos į onomastinę“ bei kad jos „neabejotinai turi ir sąvoką“ (ten pat). Iš to, kas pasakyta, yra aišku,

⁶ Tiesa, skaitant pirmąją knygos dalį kartais (ypač tais atvejais, kai autoriaus teiginiai bei argumentai sukelia abejonių ar galėtų būti interpretuojami ir kitaip) praverstų ir daugiau pavyzdžių. Šį pageidavimą, be kita ko, lemtų ir dabartinis lietuvių antroponimikos lygis, liudijantis, jog neretai kaip tik medžiaga, t.y. surinkti bei pateikti duomenys, yra vienintelis argumentas, patvirtinantis tyrimo teiginius.

⁷ Plg. kituose antroponimikos darbuose bei terminų žodynuose pateiktus termino *pravardė* apibrėžimus. Žr. Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1990, 154; Maciejauskienė V. *Lietuvių pavardžių susidarymas*, 17–18.

kokios nuostatos vertinant pravardes kaip tikrinius žodžius laikomasi darbe. Tačiau turint omenyje tai, jog pravardės knygoje klasifikuojamos ir tiriamos kaip tik pagal jų atsiradimo motyvus, galima būtų pageidauti ir platesnio sudėtingos pravardžių motyvacijos problemos aptarimo bei komentavimo.

Pravardės motyvas – kokios nors išskirtinės asmens ypatybės nusakymas šitaip jį individualizuojant. Tų ypatybių yra daug bei įvairių, ir darbe jos suskirstytos į dešimt grupių: *fizinės ypatybės, giminystė, veikla, kalbos turinys, būdas, asociacijų, gyvenamoji vieta, turtas, kilmė ir tautybė, kiti motyvai* (p. 26–27). Tai knygos autoriaus nuomonė (kitas tyrėjas galbūt pateiktų kitokią klasifikaciją), ir jai galima pritarti. Abejonių keltų tik šeštosios grupės įvardijimas – *asociacijų* – išsiskiriantis iš kitų per dideliu abstraktumu. Juolab kad turimos omenyje tik „asociacijos, kurias sukelia žmogaus vardo ar pavardės fonetika, rečiau – semantika“ (p. 27), o p. 25 teigiama, kad asociacijos yra tam tikra prielaida „bendriniam žodžiui virsti vardu“. Taigi, matyt, atsirandant pravardėms be asociacijų neišsiverčiama daugeliu atvejų.

Vienas iš knygos autoriaus tikslų buvo išryškinti ir geografinius lietuvių pravardžių motyvų savitumus. Šiam reikalui, derinant lingvistinius, etnografinius, tautosakinius ir istorinius kriterijus, skiriami tokie Lietuvos etnografiniai regionai: Užnemunė, Dzūkija, Aukštaitija, Vidurio Lietuva ir Žemaitija, labai detalai apibrėžiamos jų ribos (p. 29–30). Tai padarius pateikiami svarbiausi pravardžių motyvų, jų vartojimo skirtumai įvairiose Lietuvos vietose (p. 30–31). Pasirodo, Dzūkijoje ir Aukštaitijoje dažniausias pravardžių motyvas yra giminystė, o Žemaitijoje, Užnemunėje ir Vidurio Lietuvoje – fizinės ypatybės. Be to, pravardžių, kurių motyvas yra asmens veikla, daugiau turi užnemuniečiai bei Vidurio Lietuvos lietuviai ir kur kas mažiau – dzūkai. Žemaitijoje ir Vidurio Lietuvoje dažnesnės nei kitur yra pravardės, kurių atsiradimą lėmė asmens kalbos turinys ir t.t. Autorius pateikia statistinį (suskaiciuota procentais) pravardžių motyvų dažnumo įvairiose Lietuvos vietose vaizdą. Tai labai įdomūs duomenys.

„Įvade“ dar svarstoma pravardžių darybos ir jos santykio su motyvacija problema (p. 31–34), o pabaigoje pateikiama pravardžių tyrimo apžvalga (ji labiau būtų tikusi „Įvado“ pradžioje, pavyzdžiui, po pravardės sąvokos aptarimo ar prieš ją aptariant).

Pravardės, suklasifikuotos pagal motyvus, knygoje nagrinėjamos motyvų hierarchijos tvarka. Taigi pirmajame darbo skyriuje aptariamos tos pravardės, kurių atsiradimo motyvas yra dažniausias. Tai įvairios įvardijamo asmens fizinės ypatybės (skyrius pavadintas „Pravardės dėl fizinių ypatybių“). Visos čia pateikiamos pravardės klasifikuojamos labai detalai bei preciziškai: 1. Išvaizda (toliau smulkinama – galvos ir veido ypatybės, ūgis, kompleksija, rankos ir kojos, apranga, laikysena, kiti išvaizdos ypatumai). 2. Kalba (tartis, balso kokybė, kalbos padargais gaunami nekalbiniai garsai). 3. Motorika (smulkinama – eiseną ir kiti judesiai). 4. Potencija (vikrumas, lėtumas, stiprumas, sil-

pnumas, kurtumas ir nebylumas, prastas regėjimas, kitos ypatybės). 5. Fiziologija.

Tokie yra šio skyriaus pravardžių klasifikacijos rėmai. Kiekvieno poskyrio pravardės toliau grupuojamos dar smulkiau, pvz., tartis smulkinama – švėplumas, greita kalba, neaiški kalba, mikčiojimas, sniaukrojimas, kitokia tartis (p. 51–52); galvos ir veido ypatybės – plaukai, barzda ir ūsai, veidas, veido dalys, galva, kaklas (o, pvz., veido dalys skaidomos toliau – nosis, akys, dantys, burna, lūpos, ausys, smakras) ir t.t.

Taip detaliai ir be galo preciziškai yra klasifikuojamos ne tik pirmojo, bet ir kitų skyrių pravardės. Štai trečiajame darbo skyriuje aptariamos pravardės, kurių atsiradimo motyvas – įvardijamo asmens veikla (skyrius pavadintas „Pravardės dėl veiklos“). Pirmiausia jos grupuojamos pagal penkis motyvus (amatas ir tarnyba, pomėgis, verslas, situacija, buvimas) į šeštąją grupę sujungiant dėl kitų su asmens veikla susijusių motyvų atsiradusias pravardes. Toliau pirmoji motyvų grupė (amatas ir tarnyba) smulkinama: a) *a m a t a s, p r o f e s i j a* (p. 68), b) *t a r n y b a, p a r e i g o s* (p. 72), o a) pogrupis vėl detalizuojamas – *kalviai, siuvėjai, batsiuviai, račiai, ratelių meistrai, staliai, kubiliai* ir t.t. (dar apie 20 amato bei profesijos pavadinimų!) (p. 68–72).

Visuose skyriuose yra nurodomas pravardžių, atsiradusių dėl vieno ar kitų motyvų, dažnumas, pateikiami statistiniai duomenys.

Stebina darbo autoriaus kruopštumas bei išradingumas, kurių, be jokių abejonų, pareikalavo tokia detali pravardžių klasifikacija bei statistinis knygoje pateikiamų duomenų apdorojimas. Už tai jam galima pasakyti daug gerų žodžių jais išreiškiant ir pritarimą tam, kas padaryta.

Jeigu pravardes pagal jų atsiradimo motyvus būtų klasifikavęs kitas tyrėjas, galbūt dabar turėtume kiek kitokį jų suskirstymo variantą. Mat pateikiant tokią detalią, iki smulkmenų išskaidytą klasifikaciją labai nelengva išvengti ir perdėtai subjektyvaus vienos ar kitos pravardės vertinimo. Štai, pavyzdžiui, p. 36 autorius nepritaria nuostatai pravardės, kurių motyvas yra vogimas, skirti prie būdo bruožus, būdo ypatybės nusakančių pravardžių. Knygoje šio tipo pravardės pateikiamos trečiajame skyriuje, kuriame aptariami veiklą apibūdinantys motyvai, lėmę šio tipo pravardžių atsiradimą. Trečiasis motyvų poskyris, įvardytas verslas, skaidomas į *prekiavimas, vogimas, medžioklė, žūklė, rinkimas*, kitos verslo rūšys, o prie motyvo vogimas pateikiamos pravardės *Avinỹkas, Vištĩnis, Sũrvagis, Vištāvagis* (pagal vogimo objektų pavadinimus), *Lāpė, Vānagas* (vištas vagiančiųjų pravardės) ir pan. Ar ne tikslingiau būtų tokias pravardes vadinti situacinėmis, kurios aptariamos kitame poskyryje, įvardytame „Situacija“. Turint omenyje tai, kad knygoje nagrinėjamos tik kaimiečių pravardės, galima būtų spėlioti, kad žmogus tik vieną kartą paėmė ką nors svetima ir jam visam likusiam gyvenimui „prilipdė“ su šiuo įvykiu susijusią pravardę.

Tokių abejonių galima būtų pareikšti ir daugiau, tačiau jos jokių būdu nepa-
neigia darbo autoriaus nuostatos, o tėra tik dar vieno subjektyvaus vienos ar
kitos pravardės vertinimo atvejis, kitokios nuomonės pasakymas.

Antroji knygos „Lietuvių pravardės“ dalis yra „Pravardžių žodynas“ (p. 135–
462). Jame pateikti asmenvardžiai (apie 22500) yra tikrai didžiulis lietuvių ant-
roponimijos turtas, liudijantis, kiek daug padaryta sistemingai ir metodiškai ren-
kant mūsų pravardes. Juolab kad užrašinėti jas iš tiesų yra nelengva (sunku
sužinoti tikruosius pravardžių atsiradimo motyvus, reikia padėti pateikėjui įveikti
tam tikrą psichologinį barjerą ir pan.).

Žodyne pravardės yra pateiktos abėcėlės tvarka, nurodomi jų motyvai, lo-
kalizacija (apylinkės tikslumu) ir kiti duomenys. Kaip teigiama „Žodyno san-
daros“ skyriuje, „... pravardės transponuotos į bendrinę kalbą“ (p. 137). Turi-
mas omenyje pravardžių norminimas labai trumpai nurodant, kaip buvo el-
giamasi tai darant – morfologinės tarmybės yra respektuotos, iš fonetinių tar-
mybių paliktos tos, kurios motyvuoja pravardę (pvz., *Alŷvos Vuņzdis, Kuōti-
nas*), pravardžių kirčiavimas sunormintas (išimtyt padarytos tik pravardės,
atsiradusioms iš nesudaiktavardinto pertaro, pvz., *Suprañti Ūfa*, ir toms, ku-
rios turi tarmiškai kirčiuojamas priesagas, pvz., kauniškių *-aĩtė, -ybė* ir pan.)
(p. 138).

Pravardės – tikriniai žodžiai. Greta mūsų vietovardžių, vardų ir pavardžių
jos yra neatskiriama lietuvių vardyno dalis. Kaip žinoma, vietovardžiai yra
norminami, laikantis tam tikros dar prieškario Lietuvos kalbininkų suformuotos
tradicijos, kurios svarbiausi principai buvo įtvirtinti ne viename pokario kalbi-
ninkų norminamojo pobūdžio darbe. Oficialiajai bendrinės kalbos vartosenai
teikiamas, t.y. laikomas norminiu, ne tarminis, o bendrinės kalbos vietovardžių
tarimas. Į bendrinę kalbą transponuojami tik dėsningi tarmių fonetiniai ypatu-
mai. Visa kita – nedėsningi fonetiniai pakitimai, žodžių darybos dalykai ir
pan. – vietovardžiuose yra išsaugoma⁸.

Pagal tuos pačius principus yra norminami ir oficialiajai bendrinės kalbos
vartosenai teikiami lietuvių vardai.

Kitaip yra su mūsų pavardėmis. Jos nenorminamos, ir tai lemia ta aplinkybė,
jog mūsų pavardės yra ne vien kalbos, bet ir tam tikras juridinis faktas. Taigi
oficialiai funkcionuoja ir taisyklingos bendrinės kalbos požiūriu, ir tarmiškos, ir
šiaip įvairiai iškraipytos, suslavintos ar pan. lietuvių pavardžių lytys⁹.

Apie pravardžių norminimo dalykus iki šiol, atrodo, niekur plačiau nėra kal-
bėta (turimos omenyje tik lietuvių pravardės). Iš to, kas pasakyta autoriaus,

⁸ Plačiau apie vietovardžių norminimo principus žr. Vanagas A. Vietovardžių norminimo
principai. – *Gimtoji kalba* 4, 1991, 11–14.

⁹ Plačiau žr.: *Lietuvių pavardžių žodynas* 1, Vilnius: Mokslas, 1985, 16–18; Maciejauskie-
nė V. Lietuvių pavardžių vartoseną. – *Gimtoji kalba* 7, 1994, 1–3.

galima suprasti, jog mėginta laikytis jau nusistovėjusių vietovardžių norminimo principų. Tiesa, išimtis daroma tiems fonetiniams dialektizms, kurie, kaip teigiama, „motyvuoja pravardę“ (p. 138). Matyt, taip elgiamasi ir su dėsningais, ir su nedėsningais tarmių fonetikos ypatumais (iš dviejų čia pat pateiktų pavyzdžių tai nepaaiškėja). Šitaip lyg ir pripažįstama, jog pravardės, kaip labai specifiniai žodžiai (asmenvardžiai), gali būti norminamos ir kiek kitaip nei, pavyzdžiui, lietuvių vietovardžiai.

Pravardės yra neoficialūs asmenvardžiai, kurie funkcionuoja labai apibrėžtoje aplinkoje, dažniausiai – kaimo, kuriame gyvena pravardžiuojamas asmuo, teritorijoje. Susidariusios vienos ar kitos tarmės plote jų lytis, be abejo, atspindi visus konkrečios tarmės ypatumus, jos savitumą. Kuo naudingas pravardžių norminimas? Juolab kad jos (nei pavienės, nei jų visuma) tikrai niekada nebus teikiamos oficialiajai bendrinės kalbos vartosenai. Pateikus žodyne autentiškas, tarmiškas pravardžių lytis, jis būtų tapęs neįkainojamu nykstančių lietuvių tarmių duomenų šaltiniu. Prie pravardžių nurodomi jų lokalizacijos duomenys prireikus būtų palengvinę asmenvardžių transponavimą į bendrinę kalbą, ir specialistams daugeliu atvejų tai nebūtų buvę sunku padaryti. Minėtinas ir dar vienas pravardžių pateikimo žodyne būdas – po sunormintų asmenvardžių galima buvo nurodyti tarmines jų lytis. Šitaip, užfiksavus ir labai reikalingus dialektologijos duomenis, darbas būtų įgijęs didesnę mokslinę vertę, be to, juo nesunkiai naudotųsi ir visi lietuvių pravardėmis besidomintys skaitytojai.

Čia išdėstytomis mintimis apie pravardžių norminimą jokių būdu nenorėta paneigti autoriaus pasirinktos nuostatos, jo pozicijos (tai tyrėjo teisė). Viso labo buvo norėta atkreipti dėmesį į tai, kad kai kurie su pravardžių norminimu susiję dalykai tikrai verti detalesnio aptarimo, kurio galima pasigesti „Žodyno sandaros“ skyrelyje.

Su pravardžių (kaip ir vietovardžių) norminimu yra susijęs ir šių tikrinių žodžių kirčiavimas.

Mūsų vietovardžiai bendrinėje kalboje kirčiuojami taip, kaip juos kirčiuoja vietos, kur vietovardis yra atsiradęs ir funkcionuoja, žmonės. Taigi respektuojamas autentiškas vietovardžių kirčiavimas, ir normaliu reiškiniu laikoma tai, kad tos pačios darybos ir kilmės vietos vardas, funkcionuojantis skirtingose Lietuvos vietose, tariamas nevienodai (pvz., *Jōnalaukis* k. Jonavos r. ir *Jonālaukis* k. Ignalinos r.; *Lengvėniškės* k. Prienų r. ir *Lengveniškės* k. Zarasų r.). Norminami tik tokie vietovardžių kirčiavimo atvejai, kurie susiję su dėsningu kirčio atitraukimu¹⁰.

Taip pat vertinami ir Lietuvoje labai dažni tos pačios pavardės kirčiavimo variantai (pvz., *Bālnanosis*, *Baĭnanosis*, *Balnanōsis*; *Daŗgužis* ir *Dargūžis*). Į juos

¹⁰ Žr. dar Vanagas A. Vietovardžių norminimo principai (2). – *Gimtoji kalba* 5, 1991, 4–7.

žiūrima kaip į lygiaverčius, taisyklingus, ir visi jie teikiami bendrinės kalbos vartosenai¹¹.

Matyt, tie patys kirčiavimo principai turėtų būti taikomi ir pravardėms. Taigi šiuos asmenvardžius bendrinėje kalboje reikėtų kirčiuoti taip, kaip juos kirčiuoja tų vietų, kur pravardė atsiradusi ir funkcionuoja, žmonės. Todėl nevisiškai aišku, ką turi omenyje knygos autorius, teigdamas, jog žodyne pateikiamų pravardžių kirčiavimas yra sunormintas, ir nurodydamas jau minėtas išimtis (p. 138). Šio neaiškumo nebūtų, jeigu savo požiūrį į pravardžių kirčiavimo ir jų norminimo (ar nenorminimo) specifiką tyrėjas būtų aptaręs išsamiau.

Pripažįstant „Lietuvių pravardžių“ aktualumą, reikalingumą ir vertę galima pasakyti, jog knyga iš tiesų yra nusipelniusi daug gerų žodžių. Antra vertus, naujo onomastikos darbo pasirodymas suteikia galimybę padiskutuoti kai kuriais su šios srities tyrimais susijusiais klausimais. Todėl, be to, kas recenzijoje jau pasakyta, norėtusi atkreipti dėmesį dar į vieną kitą dalyką.

Lietuvių onomastika yra palyginti jauna mūsų kalbotyros šaka, todėl šios tematikos darbų autoriai neretai susiduria su terminų vartosenos problemomis.

Onomastikos tyrimo objektas yra tikriniai žodžiai, arba onimai. Terminas *onimas*, pateiktas ir apibrėžtas rusų onomastikos terminų žodyne¹², vartojamas įvairių šalių, aišku, ir Lietuvos mokslininkų darbuose. Taigi onimais turi būti vadinami visi lietuvių kalbos tikriniai žodžiai (vietovardžiai, asmenvardžiai ir kt.). O tikrinių žodžių, arba onimų, visuma įvardijama terminu *onimija*¹³. Vadinasi, neturėtų kilti jokių abejonių dėl to, jog ir pravardės yra onimai. Todėl negalima pritarti recenzuojamos knygos autoriui, kai jis onimais vadina žodžius, iš kurių atsirado (ar gali būti kildinamos) pravardės (p. 25). Juolab kad tokios termino *onimas* vartosenos paaiškinimas, argumentuojant tuo, jog pravardės gali būti kilusios ir iš bendrinių, ir iš tikrinių žodžių, tikrai yra neįtikinamas (žr. išnašą p. 25). Pagal autorių, *onimai* yra ne tik tikriniai, bet ir bendriniai žodžiai. Plg., pvz., teiginius – „Onimai čia – gyvūnų pavadinimai: *Bėbras, Lāpė, Voverė...*“ (p. 37); „Onimais imami kumpasnapių paukščių pavadinimai (dažniausia pravardė *Vānagas*)...“ (p. 41); „Onimai čia – mažų gyvūnų pavadinimai: *Cyrulis, Puōkis ...*“ (p. 45); „Rečiau onimai būna asmenvardžiai ir zooapeliatyvai (*Rickus, ..., arklys, gaidys*)“ (p. 76) ir kt. Tai iš esmės prieštarauja onomastikos terminijoje nusistovėjusiai termino *onimas* sampratai. Tiesa, kartais žodžiai, iš kurių kildinama pravardė, vadinami ne onimais, o nusakomi kaip nors kitaip, pvz., *motyvuojantis žodis* (p. 31), *pravardžių apeliatyvai* (p. 75, 96, 99), bet dažniausiai šiam reikalui vartojamas jau minėtas terminas *onimas*.

¹¹ Plačiau žr. Maciejauskienė V. Lietuvių pavardžių vartoseną, 5–6.

¹² Подольская Н. *Словарь русской ономастической терминологии*, Москва: Наука, 1978, 95.

¹³ Žr. Jakaitienė E. *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslas, 1980, 86.

Čia pat dar galima atkreipti dėmesį į tai, kad vardijant iš įvairių žodžių atsiradusių pravardžių šaknis, pastarosios knygoje rašomos didžiąja raide, pvz.: *Balt-*, *Juod-*, *Rud-*, *Žil-* (p. 37), *Murz-*, *Žebr-* (p. 39), *Maž-*, *Trump-* (p. 45), *Klib-*, *Šlub-* ir kt. (p. 54) ir t.t. Mūsų antroponimikos darbuose tokiais atvejais asmenvardžių šaknis (kamienus) įprasta rašyti mažąja raide¹⁴.

Aptariant vieną iš gimininių pravardžių tipų, t.y. patronimines pravardes, yra minimi terminai *tėvavardis* ir *patronimas* (p. 21, 57 ir kt.). Jie vartojami sinonimiškai, suvokiant, jog abu įvardija tą pačią sąvoką – iš tėvo vardo, pavardės, pravardės ar pan. sudarytą asmenvardį. Tai rodytų, jog knygoje nėra pritariama nuostatai skirti šiuos terminus, vertinant juos kaip įvardijančius nevienodos apimties sąvokas (*patronimas* – kiekvienas vedinys iš tėvo bet kurio asmenvardžio, t.y. vardo, pavardės, pravardės, slapyvardžio, o *tėvavardis* – patroniminės priešagos vedinys iš tėvo vardo)¹⁵.

Skaitant apie patronimines pravardes galima pastebėti dar vieną kitą diskutuotiną teiginį. Štai, pvz., p. 21 rašoma, jog „lietuvių kalboje tėvavardis paprastai yra dvižodis (pvz., *Adomo sūnus*) arba vienažodis kilmininkinis (*Adomo*)“. Laikantis jau minėtos tėvavardžio sampratos (tai asmenvardis su patroniminėmis priešagomis sudarytas iš tėvo vardo) kalbėti apie *dvižodį* tėvavardį (taip pat ir *vienažodį kilminikinį*) nėra gerai. Tai, ką autorius čia vadina tėvavardžiu, galėtų būti vadinama tėvo vardo nuoroda ar pan. Arba: p. 60 minimi *sudėtiniai tėvavardžiai*: *Sūnėlio Aldonà* (tėvo pravardė *Sūnelis*), *Žėnto Jūlius* (tėvo pravardė *Žentas*). Kaip matyti, kalbama apie sudėtines pravardes, kurių vienas iš komponentų yra tėvo pravardės nuoroda.

Ne visai priimtina ir tai, kad antroponimikos darbe nėra atskirti patronimai ir matronimai (derivatai iš motinos vardo). Kaip teigia autorius, taip elgiama „paprastumo sumetimais“ (išnaša p. 57). Tiesa, nuosekliai šios nuostatos nesilaikoma, ir kai kur matronimai, arba motinavardžiai, yra minimi (pvz., p. 59: *metronimus*, *metroniminių priešagų*; čia *met-* vietoje *mat-* greičiausiai yra korektūros klaidos).

Turbūt negalima pritarti ir tokiems atvejams, kai autorius įprastą terminą *patroniminė priešaga* pakeičia trumpesniu – *patropriesaga* (p. 59, 64 ir kt.) (tėvo priešaga?) arba vartoja terminą *patroformantas* (p. 124), o vietoje *parazitinis žodis* rašo *parazitžodis* (p. 84, 87) ir pan.

Kaip jau buvo minėta, dėl pasirinkto pravardžių tyrimo aspekto jų darybos dalykai darbe nėra plačiai aptariamai, nors kai kuriuose skyriuose apie juos yra kalbama. Vienas iš tokių yra skyrius „Pravardžių daryba ir jos santykis su motyvacija“ (p. 31).

¹⁴ Plg. Kuzavinis K., Savukynas B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987; *Lietuvių pavardžių žodynas*; Maciejauskienė V. *Lietuvių pavardžių susidarymas* ir kt.

¹⁵ Žr. Maciejauskienė V. Op. cit., 17.

Čia teigiama, jog pravardės jų darybos požiūriu „galima suskirstyti į pirmines ir derivatus (p. 31, 33 ir kt.). Iš tolesnių samprotavimų galima suprasti, kad ir tokios pravardės kaip *Baltakys, Išverstakis, Kreivažandis* ir pan. priskiriamos derivatų grupei, nors yra vadinamos *dvikamienėmis pravardėmis*, o kartais – *dūriniais*. Manant, jog minėtos pravardės atsiradusios iš esančio arba potencialaus apeliatyvo, darybos požiūriu galima būtų jas kvalifikuoti kaip pirmines. Tačiau derivatais jos tikrai nevadintinos (derivatas, arba vedinys, yra žodis, kuris „remiasi vienu pamatiniu žodžiu ir turi darybos formantą“¹⁶). Tai kompozitai, arba sudurtinės pravardės¹⁷. Taigi atrodytų, kad derivacija šiame knygos skyriuje suprantama kaip darybos būdų visuma. Ši samprata pakartojama ir antrajame knygos skyriuje („Gimininės pravardės“): „Kita pusė pravardžių yra derivatai, iš jų trečdalis – dūriniai, sudaryti iš uošvio asmenvardžio (dažniausiai pavardės) ir apeliatyvo *žentas*...“ (*Brūžentis, Lapėnžentis, Šimkāžentis*) (p. 65). Tačiau jos nuosekliai nesilaikoma.

Kalbant apie pravardžių darybą septintajame knygos skyriuje („Pravardės dėl gyvenamosios vietos“), be vedinių, jau minimi ir kompozitai (p. 111, 113). Prie pastarųjų priskiriamos sudėtinės (*Kálno Juodėlis, Jōnis Šilinis*) ir dvikamienės pravardės (*Miškāpetris, Plīkbalis, Vienasėdis*) (p. 113). Sudėtinės pravardės (*Antāno Pašilys, Sūnėlio Aldonā*) minimos ir p. 60, apie kompozitus, dūrinius, sudėtines pravardes užsimenama p. 116, 117 ir kt. Taigi nuoseklumo vertinant pravardžių darybą lyg ir būtų galima pasigesti.

Kalbant apie sudurtines pravardes, jos vadinamos dūriniais (p. 32, 38, 65 ir kt.) arba dvikamienėmis pravardėmis (p. 32, 38, 113 ir kt.). Pritariant terminų *sudurtinė pravardė* ir *dūrinys* vartosenai galima abejoti dėl *dvikamienės pravardės* vartojimo tikslingumo. Lietuvių antroponimikoje įprasta dvikamieniais vadinti senuosius baltiškus asmenvardžius (pvz., *Algirdas, Mindaugas, Vytautas* ir pan.).

Minėtinas dar vienas kitas su pravardžių darybos aptarimu susijęs netikslumas. Štai kalbant apie moterų pravardžių darybą minima priesaga *-ienė* (*Kūgelienė, Žirafienė*) ir palyginimui pateikiami bendriniai žodžiai *sukčiuvienė, snaudžiuvienė* (p. 67). Bet pastarieji turi priesagą *-(i)uvienė*. Nėra preciziška pravardę *Motė* kvalifikuoti kaip galūnės vedinį iš *Motiejus*.

Baigiant norėtusi iškelti klausimą, ar pravardės gali būti nemotyvuotos (plg. vienuoliktąjį knygos skyrių „Nemotyvuotos pravardės“). „Pravardžių motyvų“ skyrelyje autorius teigia: „... nuomonė, jog pravardė be motyvo negali egzistuoti, yra pernelyg kategoriška, nes esama pravardžių su užmirštu motyvu“ (p. 26). Svarbiau, matyt, yra tai, kad pravardė be motyvo negali atsirasti, o egzistuoti jau atsiradusi (net jeigu motyvas nežinomas, pamirštas ar pan.) tikrai gali. Tai

¹⁶ Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*, 47, 225.

¹⁷ Plg. Urbutis V. *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas, 1978, 283; Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis, 1970, 25.

ar sąvoka *nemotyvuotos pravardės* neprieštarauja pravardės sampratai? Juk jeigu pravardžių *Bėbras, Erkė, Kreidaklėnis* (p. 119) ir kt. motyvai renkant šiuos asmenvardžius nebuvo užrašyti, tai nerodo, kad jos atsiradusios koku nors kitu būdu nei visos lietuvių pravardės, t.y. kad jos yra nemotyvuotos.

Vertinant „Lietuvių pravardės“ visų pirma buvo stengiasi atkreipti skaitytojų dėmesį į šio naujo lietuvių antroponimikos darbo privalumus. O čia pateiktos poleminės pastabos ar kitokia nei autoriaus nuomonė kai kuriais klausimais galbūt pravers tolesniems šio unikalaus lietuvių asmenvardžių klodo tyrimams.

Vitalija Maciejauskienė

Benita Laumane. *Zeme, jūra, zvejvietas. Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē*. Rīga, 1996: Zinātne, 397 lpp.: il., [8] lp. kr. il.

Per pastaruosius keletą metų pasirodė nemaža reikšmingų baltų onomastikos darbų. Neabejotinai vienas iš tokių – 1996 m. išėjusi latvių kalbininkės B. Laumanės knyga, skirta Baltijos jūros apylinkių Latvijos teritorijoje žvejybos leksikos tyrimui¹. Šis darbas apibendrina ir papildo ankstesnes autorės studijas².

Reikia pasakyti, jog tai yra pirmasis tokio pobūdžio baltų onomastikos (ir apskritai lingvistikos) darbas: jame labai visapusiškai ir išsamiai nagrinėjama gana specifinės teritorijos – pajūrio – apeliatyvinė ir oniminė leksika. Tiesa, yra šiek tiek rašyta ir apie Lietuvos teritorijos Baltijos pajūrio vietovardžius³, tačiau tai daugiau tėra supažindinimas su toponimija, o ne išsami jos analizė.

B. Laumanės knygą sudaro „Pratarmė“, „Įvadas“ ir trys dideli skyriai: „Žvejų gyvenviečių ir prieplaukų pavadinimai“ („Zvejniekiemu un valgumu nosaukumi“), „Reljefo pavadinimai“ („Reljefa apzīmējumi“) bei „Žvejybos vietų pavadinimai“ („Zvejvietu nosaukumi“). Šie skyriai susideda iš tam tikrų detalesnių poskyrių.

Įvade (p. 5–16) pateikta įvairiapusė Baltijos jūros pakrantės teritorijos charakteristika: apžvelgiama žvejų gyvenviečių atsiradimo istorija, žvejybos verslo vystymasis, gyventojų etninė sudėtis ir jos kitimas. Istorijos šaltinių duomeni-

¹ Knyga, be abejonės, nusipelno išsamios recenzijos ar detalaus aptarimo. Tuo tarpu apsiribojama tik jos pristatymu.

² Plg. Лаумане Б. Семантика и структура названий тоней побережья Латвийской ССР. – *Baltu valodas senāk un tagad*, Rīga: Zinātne, 1985, 115–127; Laumane B. *Zvejvietu nosaukumi Latvijas PSR piekrastē*, Rīga: Zinātne, 1987 ir kt.

³ Žr. Гуделис В. Список географических названий залива Куршо марес и прилегающей к нему территории. – *Куршо марес*, Вильнюс, 1959, 541–546; Vanagas A. Mūsų pajūrio vandenvardžiai. – *Baltija*, Vilnius: Mintis, 1984, 72–77; Razmukaitė M. *Kuršių nerijos ir Kuršių marių vietų vardai*. – *Kalbos kultūra* 69, 1997, 74–81.